

ÇİVAŞ HALİH PULTARULİHİ: TAVRALİH HALAPİSEM

O. N. Terent’yeva, *Pîrremîş Kîneke- Çîvaş Kîneke Îzdatels’stvi, Şupaşkar 2013, 494 s. ISBN: 978-5-7670-2117-8*

O. N. Terent’yeva, *İkkîmîş Kîneke- Çîvaş Kîneke Îzdatels’stvi, Şupaşkar 2017, 471 s. ISBN: 978-5-7670-2582-4*

Sinan GÜZEL*

Dil Araştırmaları, Güz 2017/21: 229-232

Çuvaş Devlet Beşeri Bilimler Enstitüsünce¹ yayımlanmakta olan *Çîvaş Halîh Pultaruluhî* [Çuvaş Halk Yaratıcılığı] adlı folklor serisine ait bir eser dizisinin daha basımı *Çîvaş Kîneke Îzdatel’stvi* bünyesinde gerçekleştirildi. *Tavralîh Halapîsem* adını taşıyan söz konusu çalışmanın ilk kitabı 2013’te ikinci kitabı ise 2017 yılında yayımlanarak araştırmacıların ve konuya ilgi duyan okur kitlesinin dikkatine sunuldu. Olga Nikolayevna Terent’yeva’nın derleyen, yayıma hazırlayan ve eserin önsözünü kaleme alan kişi olarak öne çıktığı eserin redaksiyonunda ise V.A. Yenderov, Y.N. İsayev, M.G. Kondrat’jev, V.G. Rodianov, A.A. Trafimov, G.A. Degtyarev, N. İ. Yegorov, G. A. Nikolayev, L.P. Petrov, P.N. Krasnov, İ. Y. Kirillova gibi bilim insanlarının görev aldığını görüyoruz.

Türkiye Türkçesine “Toponimik Mitler”² biçiminde aktarabileceğimiz *Tavralîh Halapîsem* adlı bu yayında Çuvaşistan’daki yer adları, ilgili yerleşimlerdeki söylencelere göre açıklanıyor. Olga Terent’yeva’nın birinci kitabın önsözündeki “Toponimik Mitler gerçek yaşamdaki coğrafi şekilleri ve onların adlarının ne şekilde ortaya çıktığını açıklar. Bunlar halkın geçmişi ve gündelik yaşamı ile ilişkilidir” (TH 1, 6) şeklindeki satırları çalışmaya konu olan malzemeyi daha anlaşılır kılmaktadır.

Eserin başlığı ve içeriğine ilişkin bu kısa açıklamanın ardından kitapların tanıtımına geçebiliriz. *Tavralîh Halapîsem* adlı eserin 2013 yılında basılan ilk kitabı, ikinci kitabın hazırlanışına da bir örnek oluşturduğu için ayrıca önem taşımaktadır. Bu kitap şu başlıklar içinde yayımlanmıştır: *Tavralîh Halapî tata Çîvaş Tîncekurîmî* [Toponimik Mitler ve Çuvaş Dünya Algısı]; *Şut Şantalîh Virînîsem* [Tabiat Adları]; *Etem Tunî (Kultura) Virînîsem* [İnsanların Yaptığı (Kültür) Mekânları]; *İrîmlî Virînsem*

* Yrd. Doç.Dr., *Katip Celebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir/TÜRKİYE. sinanerdarguzel@hotmail.com*

- Rusça: Чувашский государственный институт гуманитарных наук; Çuvaşça: Чăваш патшалăх гуманитари йĕслăхĕсен институтĕ
- Halap* terimini konu edinen son derece geniş bir literatür söz konusudur. Halk edebiyatı araştırmalarında efsane, mit, zaman zaman memorat gibi türleri karşılayan *halap* terimi (bk. Bayram 2014: 77) için bu çalışmada *mit* kelimesi tercih edildi.

[Sihirli Yerler]; *Ulîp Tîprisem* [Alp Toprakları], *İnlantarusem* [Açıklamalar]; *Kîsketse Usî Kurnî Yatsem* [Kısaltmalar]; *Bibliografî* [Bibliografya]; *Tavralîh Halapîsençi Tîp Sîmahsen Kîtartmîşî* [Toponimik Mitlerdeki Temel Sözlerin Dizini], Summary [Özet].

Bir önsözün bulunmadığı eser *Tavralîh Halapî tata Çîvaş Tîncekurîmî* [Toponimik Mitler ve Çuvaş Dünya Algısı] (ss. 5-21) başlıklı bir giriş yazısı ile başlamaktadır. Yazar burada ilkin *Tavralîh Halapî* kavramına ışık tutan açıklamalarda bulunarak *halap* türünün çeşitleri hakkında bilgi vermektedir. Yazıda ayrıca bir toponimik mitte bulunması gereken özellikler de belirtilmektedir. Buna göre toponimik bir mitte yerleşimin neresi olduğu açıklanmalı, yerin adı açıkça beyan edilmeli, yapılan açıklamaları inandırıcı hâle getirmek için ‘yaşlıların söylediği gibi’, ‘büyükbabama söylemişti’, ‘babam söylemişti’ şeklinde ifadeler kullanılmalıdır.” (TH 1, s. 6). Bu bölümde toponimik mitlerin derlenmesi, yayımlanması ve incelenmesi konusu da ayrı bir başlık ile ele alınmış, Çuvaş insanının toponimik mitlere yansıyan dünya algısı ile mitlerin halkın yaşamına etkisi ayrıca tartışılmıştır.

Eserin malzemesini okurla buluşturan asıl kısım 22-361. sayfalar arasındadır. Bu bölümde toplam 1927 adet toponime ve bunlara ilişkin mite yer verilmiştir. Dört ana başlığa ayrılan bu bölümden ilki, kitabın 22-190. sayfaları arasındaki *Şut Şantalîh Virînîsem* [Tabiat Adları]’dır. Bu bölümde *ova*, *orman*, *tepe*, *su*, *dere*, *göl*, *bataklık*, *akarsu*, *söğütlük* vb. doğa şekillerine ilişkin toponimik mitler yer almaktadır.

Birinci kitabın ikinci ana başlığı 200-257. sayfaları içine alan *Etem Tunî (Kultura) Virînîsem* [İnsanların Yaptığı (Kültür) Mekânları]’dır. Kendi içerisinde *Yal huşşinci Ob’yehtsem* [Köydeki Nesneler] ve *Yal Tulaşınçi Virînsem* [Köy Dışındaki Yerler] şeklinde iki alt başlığa ayrılan bu bölümde *kapı*, *yupa*, *kulübe*, *ahır*, *köprü*, *fabrika* gibi insan yaratımı yapıları ilişkin toponimik mitler yer almaktadır.

Birinci kitabın üçüncü ana başlığı 257-351. sayfaları içine alan *İrîmlî Virînsem* [Sihirli Yerler]’dir. Bu bölümde *mezar*, *sunak*, *dilek yeri*, *kiremet koruluğu* gibi kutsal ya da majik yerlere ilişkin toponimik mitler yer almaktadır. Eserin malzemesinin yer aldığı dördüncü ve son ana başlık ise *Ulîp Tîprisem*³ [Alp Toprakları] şeklindedir. Bir fikir verebilmesi için, kitaptan alıntıladığımız iki ayrı örnek ile bunların Türkiye Türkçesine aktarımlarını aşağıda paylaşıyoruz:

1271

Kĕtŷ kĕperri

Çав сырмара* пĕр кĕпер пур, çав кĕпер урлă кĕтŷ сŷрет, çавăнна ăна çапла каланă.

Sürü Köprüsü

Bu çayda bir köprü var, bu köprü boyunca sürü gider, bu nedenle ona

Böyle demişler

3 Alp topraklarına ilişkin mitlere yer veren Türkçe yayımlar için bk. Ersoy 2009: 136-175; Bayram 2010: 262-32

230

1165

Макар арман

Пирĕн ял сĕр-шывĕнче Макар арман ятлă шывлă сырма пур. Çав сырмара ĕлĕк Макар ятлă сын арман тытса пурăннă. Çавăнна сырмине те арман хуşi ячĕпе каланă.

Makar Değirmen(i)

Bizim köy dolaylarında Makar değirmen adlı suyu bol bir çay var. Bu çayda eskiden Makar adlı bir adam değirmencilik yaparak yaşamış. Bu nedenle çayı da değirmenin sahibinin adı ile anmışlar.

Eserin 361-454. sayfaları arasındaki *İnlantarusem* [Açıklamalar], bir önsözde bulunması gereken bilgileri içeren kısım olarak dikkat çekmektedir. Yazar, Çuvaş Devlet Beşeri Bilimler Enstitüsünün arşivinde korunan K.V. Elle, İ.D. Nikitin, N.İ. Aşmarin, N.V. Nikol’skiy, G.İ. Komissarov’a ait elyazmalarını, N. İ. Aşmarin’in 17. ciltlik *Çîvaş Sîmahsen Kînekî* adlı sözlüğünü, *Çîvaş Halîh Pultarulîhi: İstori Halapîsem* (2007) adlı eseri çalışmanın ana malzemesi olarak açıklamaktadır. Kitapta yer alan toponimik mitlerin alıntılandığı kaynakların tanıtımı da yine bu bölümde yer almaktadır.

Kîsketse Usî Kurnî Yatsem [Kısaltmalar] başlıklı bölümde kısaltması yapılan adlar, kurum ve kuruluşlar, ülke adları vb. açık bir şekilde yazılmıştır. *Bibliografî* [Bibliyografya] başlığı altında ise doğrudan alıntı yapılan eserlerin künyesi verilmiştir. Bu bölüm 456-464. sayfalar arasındadır.

Kitabın 465-491. sayfaları arasındaki *Tavralîh Halapîsençi Tîp Sîmahsen Kîtartmîşî* [Toponimik Mitlerdeki Temel Sözlerin Dizini] başlıklı bölüm, toponimik mitlerin altında sıralandıkları kelimelerin diziniidir. İlgili kelimelerin yanındaki rakamlar bunların bulundukları sayfayı değil, sıralamadaki yerlerini göstermektedir.

Son olarak kitabın 492. sayfasında çevirisi Pavel Zheltov tarafından yapılmış, Summary [Özet] başlığını taşıyan, toponimik mitlerin tanıtıldığı İngilizce bir yazı bulunmaktadır.

Tavralîh Halapîsem’in 960 toponimik mitin yer aldığı, 2017 yılında yayımlanan ikinci kitabı ise büyük ölçüde Çuvaşçanın diyalekt bölgeleri esas alınarak hazırlanmıştır. Eserde Turi, Anat Yençi ve Anatri Çuvaşlarının yaşadıkları bölgelerdeki toponimler ile bu toponimlere ilişkin mitler yer almaktadır. Çalışmanın sonunda ayrıca şehir adlarına ilişkin mitlere ayrılan müstakil bir bölüm de bulunmaktadır. İlk kitaba koşut biçimde bir önsözün bulunmadığı ikinci kitap da O. N. Terent’yeva imzası taşıyan bir giriş yazısı ile başlamaktadır. *Yal-Hula Tata Vîsen Yaçisen Pulîvî Şincen Kalakan Halapsençi Vîrttîn Pîlû* [Köy ve Şehirler ile Onların Adlarının Ortaya Çıkışı Hakkında Söylenen Mitlerdeki Gizli Bilgi] başlığını taşıyan yaklaşık 11 sayfalık bu yazıda yazarın toponimik mitlerin biçim ve içeriğine ilişkin konulara ışık tuttuğu görülmektedir. Eserin malzemesi ise bu giriş yazısının ardından gelen şu başlıklar altında okura sunulmuştur: I. Turi Çîvaş Yalîsem [Yukarı Çuvaş Köyleri], II. Anatyençi⁴ Çîvaş Yalîsem [Aşağı Taraftaki Çuvaş Köyleri], III. Anatri

4 Çuvaşçanın Orta Diyalektini ifade etmek için kullanılır.

Çîvaş Yalîsem [Aşağı Çuvaş Köyleri], IV. Hulasem [Şehirler].

Çuvaşçanın Yukarı, Orta ve Aşağı diyalektlerinin konuşulduğu oblast [eyalet] ve rayonlar ile şehirlere ilişkin mitlerden oluşan bu malzemeye ait bir örneği ve bunun Türkiye Türkçesine aktarımını dikkatinize sunuyoruz:

947

Шупашкар (Чебоксары)

Кунта ĕлĕкрен пурăннă сынсем каланă тăрăх, Шупашкар хули хăй ятне тахсан ку вырăнта ларнă Шĕбаксар ятлă ял ятĕнчен илнĕ. Çав яла кунта хула тунă май вун икĕ сухрăм аякка куçарнă. Унан ячĕ халитченех çапла упранатъ.

Şupaşkar (Çeboksarı)

Burada eskiden yaşamış olan insanların anlattığına göre, Şupaşkar şehri adını bir zamanlar bu yerde bulunan Şebaksar adlı köyün adından almıştır. Bu köyü burada şehir yapıldığı için on iki kilometre uzağa taşımışlar. Onun adı şimdiye dek bu şekilde korunuyor.

İlk kitaba koşut biçimde *İnlantarusem* [Açıklamalar] (s. 379-440), *Kîsketse Usî Kurnî Yatsem* [Kısaltılıp Faydalanılan Adlar] (s. 441), *Tavralîh Halapîsençi Tîp Sîmahsen Kîtartmîşî* [Toponimik Mitlerdeki Temel Sözlerin Dizini] (s. 442-468) başlıklı bölümler, ikinci kitapta da bulunmaktadır. Eser, Summary [Özet] başlığını taşıyan, ikinci kitabın tanıtıldığı İngilizce bir yazı ile de sonlanmaktadır.

O. N. Terent’yeva’nın büyük bir emeğin ürünü olan bu çalışması bilimsel toponimik çözümlmeleri değil, ilgili toponimlerin halk söylencelerinde nasıl anlamlandırıldığını ortaya koymaktadır. Toponimi alanında çalışan uzmanlar için birer halk etimolojisinden öteye gitmeyen bu mitlerin esasen halk edebiyatı araştırmaları için önem taşıdığı belirtmeliyiz. Türkiye’de yer adlarına ilişkin halk etimolojilerini konu edinen makale düzeyinde yayımlar olsa da, toponimlere ilişkin folklorik değer taşıyan anlatmaların bir araya getirildiği müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bu yönüyle burada tanıtımını yaptığımız *Tavralîh Halapîsem* adlı yayın Türkiye’deki halk edebiyatı çalışmaları için de bir örnek oluşturmaktadır. O. N. Terent’yeva’yı bu hizmetinden ötürü kutluyor, Çuvaş halk kültürüne ışık tutacak yeni çalışmaları kendisinden bekliyoruz.

Kaynakça

- BAYRAM, Bülent (2010). *Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları* Ankara: TKAEY.
BAYRAM, Bülent (2014). “Çuvaş Halk Edebiyatında Tür ve Şekil Adlandırılman”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 8, Temmuz 2014, s. 59-83.
ERSOY, Feyzi (2009). *Çuvaş Alp Hikâyeleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009

232

231